

Dr Predrag Vukasović
Institut za uporedno pravo,
Beograd

UDK: 378.1:340.137(4-672EU)
Pregledni naučni rad

BOLONJA I EVROPSKO VISOKO OBRAZOVANJE – IZJAVA, PROSTOR, PROCES

Ovaj članak predstavlja prvi deo obimnije rasprave o bolonjskim reformama u evropskom visokom obrazovanju, koje se odvijaju od usvajanja Bolonjske deklaracije nadalje. Zbog nedostatka prostora izlaganje o Bolonjskom procesu ograničio sam na razdoblje do berlinske ministarske konferencije 2003. godine. Tema ovog rada jeste Bolonjska deklaracija – zajednička izjava 29 evropskih ministara zaduženih za visoko obrazovanje, koja je postala početni i glavni usmeravajući dokument Bolonjskog procesa. Ona se posmatra u svom istorijskom kontekstu – kao izraz euforije nastale završetkom hladnog rata i neublažene vere u svetlu budućnost jedne umirene i ujedinjene Evrope posvećene demokratiji, poštovanju ljudskih prava i održivom privrednom rastu. Drugi odeljak razmatra teritorijalno širenje Evropskog visokoobrazovnog područja primanjem novih država – članica i njegove implikacije na karakter Bolonjskog procesa. Pratio sam postupno razdvajanje EU i Evropskog visokoobrazovnog područja izazvano primanjem država sa sve udaljenijom perspektivom članstva u EU, sve dok i Rusija – zemlja koja uopšte nema nameru da uđe u EU – nije postala punopravni sudionik Bolonjskog procesa. Treći odeljak, sa najvećim brojem pojedinosti, razmatra unutrašnji sastav Bolonjskog procesa, njegove samoproklamovane ciljeve i meru njihovog ostvarenja, viđenu očima samih aktera. Ovi ciljevi obuhvataju, pored ostalog, uvođenje programa studija zasnovanog na tri ciklusa i njemu primerene nomenklature stručnih kvalifikacija; uvođenje Evropskog sistema prenošenja i sabiranja bodova kao jednostavnog, jednoobraznog i pouzdanog načina za procenu i merenje rezultata učenja prihvaćenog u svim državama unutar Evropskog visokoobrazovnog područja; prihvatanje evropskih standarda i smernica za objektivnu, pouzdanu i transparentnu kontrolu kvaliteta u visokom obrazovanju. Postizanje ovih ciljeva treba da vodi priznavanju diploma i kvalifikacija na celokupnom Evropskom visokoobrazovnom području, većoj pokretljivosti studenata i nastavnog osoblja, te povećanoj privlačnosti i konkurentnosti Evropskog visokoobrazovnog područja u međunarodnim razmerama.

Ključne reči: evropske integracije, visoko obrazovanje, Bolonjski proces

Primena formalnih elemenata nužnih za uspostavljanje jedinstvenog evropskog visokoobrazovnog područja u Srbiji i drugim zemljama regiona uglavnom je izvršena i završena: promenjen je režim studiranja, uvedena nova klasifikacija akademskih zvanja, urađena akreditacija visokoškolskih ustanova, omogućena ravnopravnost privatnog i javnog/državnog sektora u ovoj oblasti. Navedene promene, neke od njih revolucionarnog karaktera i sa značenjem ne samo formalnog no i suštinskog raskida sa dosadašnjim univerzitetskim tradicijama, unete su u odgovarajuće zakonodavne akte uz širok akademski, politički, pa i društveni konsenzus – niko nije bio načelno protiv Bolonje. Sporovi i studentski protesti nisu se ticali pitanja da li primeniti nova rešenja. Generacije studenata što su se zatekle na univerzitetima u času velike promene ponele su se pragmatično i oportunistički, boreći se za što povoljnija prelazna rešenja i prepuštajući svojim naslednicima zaštitu studentskih interesa u novom sistemu visokog obrazovanja. Profesori, oni koji su s najviše naučnog autoriteta i nastavnog iskustva mogli izreći sud o predloženim konkretnim rešenjima, doživeli su u svom radnom veku više reformi čiji je verbalni radikalizam bio praćen minornim praktičnim posledicama; ako su bili pogođeni nekim aspektima najavljenih promena, mogli su se opravdano nadati da će oni biti manje bolni u univerzitetskoj praksi no što to izgleda na osnovu doslovno shvaćenih zakonskih normi. Ove okolnosti objašnjavaju prividni paradoks: duboka transformacija univerzitetskog života, koja *ex definitione* pogađa mnoge etablirane interese, prihvaćena je bez ozbiljnijeg otpora od strane akademskog establišmenta. Upravo izostanak produbljenije i sadržajnije rasprave o ciljevima i posledicama Bolonje čini smislenim podsećanje na njeno pravo značenje.

U ovom prikazu razmatraju se tri posebna, mada međusobno povezana aspekta onoga što se sažeto i nedovoljno precizno obeležava imenom severnoitalijanskog grada u kontekstu budućnosti evropskog visokog obrazovanja. Prvi je najpoznatiji, ali i najmanje važan: Bolonjska izjava ministara obrazovanja jednog broja evropskih država iz 1999. godine. Drugi – neuporedivo značajniji – tiče se predmeta ove izjave, jedinstvenog sveevropskog prostora visokog obrazovanja. Treći, o kojem se najmanje govori, jeste proces kojim se volja očitovana u izjavi pretvara u stvarnost sadržana u pojmu jedinstvenog prostora visokog obrazovanja.

Izjava

Zajednička izjava ministara obrazovanja 29 evropskih država potpisana je 19. juna 1999. godine u Bolonji.¹ Ona odiše optimizmom koji je preovlađivao ne samo u vladajućim krugovima nego i u većem delu javnosti

---

¹ http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/bologna.pdf.

država – članica EU uoči njenog najvećeg proširenja u dosadašnjoj istoriji. Iz izjave se stiče utisak da autori ne prave načelnu razliku između EU i Evrope kao kulturno-istorijskog pojma. Pitanje je samo vremena – uostalom, ne tako dalekog – kada će se granice EU podudariti s kulturno-istorijskim granicama Evrope. Zato je evropski proces pomenut u prvoj rečenici Izjave jedinstven: jačanje integrativnih procesa unutar Unije i produblјivanje odnosa sa evropskim državama koje (još) nisu u Uniji samo su dva vida istog istorijskog zbivanja. Nije čudo što je dobar deo akademske javnosti u Srbiji stekao uverenje da je primena načela izloženih u Izjavi deo priprema za priključenje Uniji. Zbrka je bila utoliko neizbežnija što je sama Unija imala više nego valjane razloge da inicira usklađivanje ne samo režima studija i akademskih zvanja već i celokupnih obrazovnih sistema. Sloboda kretanja ljudi ostala bi lišena svog ekonomskog sadržaja da ne vodi stvaranju jedinstvenog tržišta radne snage na teritoriji Umje. A ta sloboda je kako temeljna ideološka vrednost što nadahnjuje evropske integracije od njihovih početaka, tako i konkretan cilj Unije, operacionalizovan u ugovoru iz Mاستrihta i potvrđivan u svim potonjim dokumentima EU opštepoltičkog i programskog karaktera. Uostalom, izrazi korišćeni u Izjavi dovoljno su uopšteni da se bez prevelikih logičkih teškoća mogu primeniti na sadašnje i buduće članove Unije, ali i na države uključene u Savet Evrope koje verovatno nikad neće pristupiti Uniji. Karakteristično je da Izjava više naglašava intelektualne i opštekulturne nego ekonomske potrebe kao neposredne pokretače integrativnih procesa na području visokog obrazovanja. Jačanje svesti u akademskoj i političkoj zajednici o potrebi uspostavljanja jedne potpunije i uticajnije Evrope, a naročito razvijanja njenih intelektualnih, kulturnih, socijalnih, naučnih i tehnoloških dimenzija predstavlja uslov za njihovo snažnije i neposrednije agažovanje u ostvarenju vizije zajedničke evropske budućnosti. Nema nikakve sumnje da su pozitivni ekonomski efekti ujednačavanja režima studija i akademskih zvanja na širem evropskom prostoru – pojačana konkurencija kako unutar studentske populacije tako i između visokoškolskih ustanova iz različitih država koje će se nadmetati u jedinstvenom prostoru i pod formalno jednakim uslovima, te iz tih pretpostavki proistekla racionalizacija evropske univerzitetske mreže – igrali istaknutiju ulogu u uobličavanju Bolonjske deklaracije no što se to vidi iz njenog teksta.

Naglašavajući vrhunski značaj obrazovanja i međunarodne saradnje na području obrazovanja za razvoj i jačanje miroljubivih, stabilnih i demokratskih društava, potpisnici izjavljuju da se taj značaj još lakše uočava s obzirom na situaciju u jugoistočnoj Evropi, očigledno aludirajući na sukobe na tlu nekadašnje Jugoslavije. Pada u oči idealizam predstave da su nedostaci jugoslovenskog obrazovnog sistema doprineli genezi sukoba, odnosno da ih je funkcionalniji i efikasniji obrazovni sistem mogao sprečiti. Ne umanjujući važnost obrazovanja u demokratiji i za demokratiju, ne vidim da obrazovanje snosi veću odgovornost za rat od drugih delova društva.

Naravno da slika beskonfliktnog društva koju je ono prenosilo nije osposobljavalo buduće građane za mirno, nenasilno rešavanje sporova, ali se izvori nacionalističke indoktrinacije ipak moraju tražiti na drugoj strani. Za jugoslovensko obrazovanje na svim nivoima bio je karakterističan upravo jaz između realnog društva i idealizovane i ideologizovane slike o njemu koju je to obrazovanje nametalo, između vreve ulica i stadiona i tišine učionica i kabineta, između latentnog ili otvorenog šovinizma društvene sredine i lekcija o multikulturalnosti skrivenih pod velom komunističke frazeologije o bratstvu i jedinstvu. Stoga se zbivanja na tlu bivše Jugoslavije ne mogu uzeti kao ilustracija moći obrazovanja da – pozitivno ili negativno – utiče na društvenu stvarnost i menja je; ona su pre upozorenje da postoje inherentne granice te moći.

O Sorbonskoj izjavi i bolonjskoj *Magna Charta Universitatum*, dokumentima na koje se potpisnici Bolonjske deklaracije pozivaju kao na neposredne prethodnike u procesu stvaranja jedinstvenog sveevropskog područja visokog obrazovanja, biće reči u odeljku posvećenom Bolonjskom procesu. U Deklaraciji se podvlači da je inicijativa za ujednačavanje režima studija i akademskih zvanja potekla iz univerzitetske sredine, što potencira značaj autonomije univerziteta u odnosu na nosioce političke i/ili ekonomske moći. Naravno, autonomija univerziteta i samostalnost naučno-istraživačkog rada na njima nisu same sebi svrha; one su sredstvo kojim se postiže neprekidno prilagođavanje visokoškolskog i naučno-istraživačkog sistema promenljivim zahtevima društva i napredovanju naučnog saznanja.

Postoji unutrašnji i spoljašnji aspekt jedinstvenog evropskog područja visokog obrazovanja. Njegov unutrašnji vid čini stalna konvergencija nacionalnih sistema visokog obrazovanja, koja vodi sve većoj kompatibilnosti ovih sistema i sve lakšem upoređivanju njihovih rezultata. Čini se da je u deklaraciji veći značaj dat njegovom spoljašnjem vidu – povećanju konkurentnosti evropskih visokoobrazovnih ustanova na globalizovanom tržištu obrazovnih usluga. Potpisnici Bolonjske deklaracije se, međutim, dosledno uzdržavaju od korišćenja ekonomskih pojmova, stavljajući u prvi plan šira kulturna i civilizacijska značenja svog poduhvata. Oni ističu da se vitalnost i delotvornost svake civilizacije može meriti privlačnošću koju njena kultura ima u drugim zemljama. Države-potpisnice će stvoriti uslove neophodne da evropski sistem (karakteristična jednina) visokog obrazovanja postane privlačan u drugim delovima sveta, u skladu sa izvanrednim kulturnim i naučnim tradicijama Evrope.

U skladu sa tako definisanim opštim i dugoročnim ciljevima, a imajući u vidu primarnu važnost uspostavljanja evropskog prostora visokog obrazovanja i afirmacije evropskog sistema visokog obrazovanja u svetskim razmerama, potpisnici Deklaracije obavezuju se da u prvoj deceniji novog milenija ostvare sledeća dva kratkoročna cilja:

- usvajanje jedinstvenog sistema lako prepoznatljivih i međusobno uporedivih akademskih zvanja, koji će omogućiti zapošljavanje njihovih nosilaca na celom području evropskog visokog obrazovanja i unaprediti međunarodnu konkurentnost evropskog visokog školstva; ovaj sistem podrazumeva osnovne studije u trajanju od najmanje tri godine, kao i postdiplomske studije za sticanje zvanja mastera i/ili doktora;

- usvajanje Evropskog sistema prenosa i akumulacije bodova (ECTS - *European Credit Transfer and Accumulation System*), sredstva podobnog za obezbeđivanje najveće moguće pokretljivosti studenata na jedinstvenom području evropskog visokog obrazovanja; bodovi iz ovog sistema mogu se sticati i van redovnih studija, pri pohađanju nastavnih programa koji obuhvataju različite vidove permanentnog obrazovanja, pod uslovom da takve programe priznaje univerzitet na koji se polaznik želi upisati.

Ove dve konkretne obaveze koje su preuzeli potpisnici Bolonjske deklaracije najprepoznatljivije su u studentskoj, akademskoj i široj javnosti kao sadržaj tekuće reforme univerzitetskog obrazovanja u nizu evropskih država, mada to nisu jedini, ni najvažniji elementi procesa stvaranja jedinstvenog evropskog sistema visokog obrazovanja. Da bi se ostvarilo efektivno uklanjanje prepreka slobodnom kretanju studenata i predavača na evropskim univerzitetima, potpisnici Izjave će posebnu pažnju posvetiti slobodnom pristupu studenata svim studijskim sadržajima i pratećim uslugama pod jednakim uslovima, kao i priznavanju i valorizaciji vremena koje profesori, istraživači i nastavno osoblje provedu u istraživanju i nastavi. Oni se obavezuju da unaprede procenjivanje kvaliteta rada na evropskim univerzitetima usvajanjem međusobno uporedivih kriterija i metodologija za vrednovanje rezultata u istraživačkom i nastavnom radu. Snažno je podvučena neophodnost unapređivanja evropske dimenzije celokupnog visokog obrazovanja, posebno u odnosu na razvoj nastavnih programa, saradnju između ustanova koje se bave visokim obrazovanjem, realizaciju konkretnih mera za povećanje pokretljivosti studenata i nastavnog osoblja i integrisane programe studija, obuke u posebnim veštinama i istraživačkog rada. Bez postizanja upravo navedenih ciljeva reforma režima studija i prihvatanje jedinstvenog sistema akademskih zvanja – dve najupadljivije odlike procesa započetog Bolonjskom izjavom – zaustavile bi se na formalnim promenama, ne uspevajući da premoste jaz između posebnih nacionalnih obrazovnih sistema. Na kraju, uvažavajući kritiku negativnih posledica globalizacije uz svesrdno podržavanje njenih pozitivnih tekovina, potpisnici ističu da će u potpunosti poštovati raznovrsnost evropskih kultura i jezika, samosvojnost nacionalnih obrazovnih sistema, kao i autonomiju svakog evropskog univerziteta.

Prostor

Bolonjsku izjavu potpisali su ministri zaduženi za pitanja visokog obrazovanja Austrije, Belgije, Bugarske, Češke, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Nemačke, Grčke, Mađarske, Islanda, Irske, Italije, Letonije, Litvanije, Luksemburga, Malte, Holandije, Norveške, Poljske, Portugalije, Rumunije, Slovačke, Slovenije, Španije, Švedske, Švajcarske i Velike Britanije. U skladu sa osobenostima njihovog unutrašnjeg ustrojstva, za Belgiju su dokument potpisali generalni direktori odgovarajućih ministarstava valonske i flamanske zajednice, a za Nemačku pored državnog sekretara saveznog Ministarstva prosvete i istraživanja, ministar prosvete, nauke, istraživanja i kulture Šlezvig-Holštajna ispred Stalne konferencije ministara kulture nemačkih pokrajina (Länders).

Bolonjsku izjavu potpisale su sve tadašnje članice EU, kao i države koje će pet godina kasnije pristupiti Uniji – izuzev Kipra. Potpisale su je takođe Bugarska i Rumunija – države koje će joj prići tek 2007. godine. Već je pomenuta organska veza između stvaranja evropskog prostora visokog obrazovanja – proklamovanog cilja Bolonjske deklaracije i slobodnog kretanja radne snage – jednog od stubova EU pema Ugovoru iz Mاستrihta. Međutim, bolonjski proces se od samog početka odvija van institucionalnih, pa i geografskih granca Unije. Izjavu iz najstarijeg univerzitetskog središta Evrope potpisali su i Island, Norveška te Švajcarska – države koje ni danas nisu ni kandidati za članstvo u Uniji. Ta okolnost dobrim delom objašnjava uočenu prevlast kulturnih argumenata u prilog stvaranju jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja nad ekonomskim.

Već letimičan pogled na spisak država – potpisnica Bolonjske izjave otkriva odsustvo dve velike geografske i kulturnoistorijske regije čija se pripadnost evropskom kulturnom krugu ne može osporavati validnim argumentima: Balkana i istorijskog jezgra nekadašnjeg Ruskog Carstva. U oba slučaja, međutim, otvaraju se pitanja granica prostora koji nosi epitet *evropski*: na Balkanu je to problem definisanja Turske kao evropske države, a na teritoriji bivšeg SSSR to je pitanje uključivanja srednjoazijskih država u prostor evropskog visokog obrazovanja. Na oba ova pitanja učesnici Bolonjskog procesa dali su, u skladu sa praksom Saveta Evrope, načelno pozitivan odgovor.

Uz izuzetke o kojima će biti reči nešto kasnije, tokom prve decenije ovog veka učesnicima Bolonjskog procesa postale su sve države iz dve napred navedene regije, kao i nekoliko drugih manjih država koje nisu potpisale Bolonjsku izjavu.² Ritam prijema novih država odražava težnju da

---

² <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/links/Ukraine.htm>

se države čiji su odnosi opterećeni sporovima prime istovremeno, kako bi se izbeglo zaoštavanje regionalnih surevnjivosti; ova praksa je vidljiva na zapadnom Balkanu i u oblasti Zakavkazja. Tako je Lihtenštajn pristupio Bolonjskom procesu već 1999. godine (mada nije potpisao Izjavu); 2001. to su učinili Hrvatska, Kipar i Turska; 2003. Albanija, Andora, Bosna i Hercegovina, Vatikan, Rusija, Srbija i Crna Gora (kao Državna zajednica, čiji je pravni sledbenik Srbija), te Makedonija; 2005. Jermenija, Azerbejdžan, Gruzija, Moldavija i Ukrajina; 2007. Crna Gora kao samostalna država, a 2010. godine Bolonjskom procesu pristupio je Kazahstan.

Do sada su odbijeni zahtevi za pristupanje četiri države – Kirgistana, Izraela, Severnog Kipra i Kosova. Prve dve države ne ispunjavaju uslov formulisan na berlinskom sastanku Bolonjskog procesa 2003 godine. Naime, tada je dogovoreno da se u Evropsko područje visokog obrazovanja mogu primiti samo države koje su pristupile Evropskoj kulturnoj konvenciji Saveta Evrope od 19. decembra 1954. godine, ukoliko izjave spremnost da slede i primenjuju ciljeve Bolonjskog procesa u sopstvenim sistemima visokog obrazovanja, te ako u svojim zahtevima za prijem pruže informacije o tome kako će primeniti principe i ostvariti ciljeve Bolonjske deklaracije.³ Ni Kirgistan ni Izrael nisu pristupili pomenutoj Konvenciji, mada su obe države potpisale Lisabonsku konvenciju o priznavanju univerzitetskih diploma i semestara iz 1997. godine, koju je pripremio Savet Evrope u saradnji sa UNESCO-om; Kirgistan je ovu konvenciju ratifikovao 9. III 2004. a Izrael 12.VII 2007. godine.⁴ Položaj Izraela čini još složenijim - okolnost da jevrejska država, mada nije potpisala Evropsku konvenciju o kulturi, učestvuje u radu Komiteta eksperata za kulturu predviđenog ovom konvencijom u svojstvu posmatrača, kao i činjenica da Izrael prema UNESCO-voj klasifikaciji pripada evropskoj kulturnoj oblasti. Odbijanje zahteva Severnog Kipra i Kosova da budu primljeni u Evropsko područje visokog obrazovanja obrazloženo je znatno ubedljivijim argumentom, budući da je reč o teritorijama čiji je međunarodnopravni status sporan: državnost Severnog Kipra priznaje samo Turska, dok je oko priznanja Kosova međunarodna zajednica podeljena. Jedina evropska država koja do sada nije podnela zahtev za prijem u Evropsko područje visokog obrazovanja i uključenje u Bolonjski proces jeste Belorusija; uveren sam da je to politički kuriozitet izazvan lošim odnosima režima predsednika Lukašenka sa Zapadom, a ne rezultat trajnijeg neevropskog ili čak antievropskog opredeljenja Belorusije u kulturi, nauci ili obrazovanju.

---

³ http://www.ehea.info/Uploads/Documents/2003_Berlin_Communique_Bosnian.pdf

⁴ <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=165&CM=8&CL=ENG>

Pored država – potpisnica Bolonjske deklaracije i onih koje su se kasnije priključile Bolonjskom procesu, status učesnika ima i jedan broj međunarodnih organizacija. Evropsku Uniju, čije su sve članice uključene u Evropsko područje visokog obrazovanja, kao punopravnog učesnika u procesu zastupa Evropska komisija. Status savetodavnih članova imaju Savet Evrope, UNESCO, Udruženje evropskih univerziteta (European University Association), Evropsko udruženje ustanova za visoko obrazovaje (European Association of Institutions in Higher Education), Unija evropskih studenata (European Students' Union), Evropsko udruženje za kontrolu kvaliteta visokog obrazovanja (European Association for Quality Assurance in Higher Education), Međunarodno obrazovanje - Panevropska struktura (Education International Pan-European Structure), kao i Poslovna Evropa (Business Europe) – asocijacija nacionalnih poslodavačkih udruženja.⁵

Proces

U domaćoj javnosti – naročito onoj široj, koja nije neposredno uključena u tekuću reformu visokog obrazovanja – uvrežilo se shvatanje da je ono što se skraćeno i metonimijski obeležava imenom Bolonje skup jednokratnih obaveza proisteklih iz Bolonjske izjave, da se rad na primeni načela sadržanih u njoj završava tamo gde zapravo tek počinje – prihvatanjem novog, „evropskog“ režima studiranja i nove, takođe „evropske“ nomenklature akademskih zvanja. Takvo shvatanje nema uporište ni u samoj Izjavi, ni u potonjem ponašanju njenih potpisnika i država koje su je naknadno prihvatile. Naprotiv, dokument iz Bolonje izričito se poziva na svoje prethodnike - Sorbonsku izjavu i bolonjsku *Magna Charta Universitatum*, kao što nedvosmisleno ukazuje na nastavak njim iniciranih procesa saradnje i konvergentnog razvoja u sferi visokog obrazovanja. Njegovi potpisnici preuzeli su, naime, obavezu da se kroz dve godine ponovo sastanu, razmotre postignute rezultate i dogovore dalje mere za ostvarenje cilja definisanog Bolonjskom izjavom – stvaranja jedinstvenog evropskog područja visokog obrazovanja.

Pre Bolonje

Najstariji dokument na koji se poziva Bolonjska izjava potiče iz 1988. godine; to je izjava rektora evropskih univerziteta okupljenih na proslavi 900-godišnjice Bolonjskog univerziteta. To, međutim, ne znači da predistorija Bolonjskog procesa počinje tek tada. Međuuniverzitetska saradnja beše jedna od uspešnijih oblasti angažovanja i delovanja Saveta Evrope: nije slučajno što je upravo pristupanje Evropskoj kulturnoj konvenciji koju je pripremila najstarija evropska integrativna organizacija

---

⁵ <http://www.ehea.info/members.aspx>

postalo formalan uslov za uključenje u Bolonjski proces. Autonomija univerziteta, ponikla na evropskom tlu i prihvaćena kao svetska civilizacijska tekovina, pogoduje razvoju međiuniverzitetske saradnje čineći je manje zavisnom od fluktuacije političkih odnosa između država. Gotovo bi se moglo reći da Bolonjska izjava – u novom obliku i s novim intelektualnim sadržajem – oživljava srednjovekovnu *universitas*, opšteevropsko zajedništvo profesora i studenata ujedinjenih katoličkom verom i latinskim jezikom kao sveprisutnim medijem tadašnje učenosti, zajedništvo koje se ne obazire na etničke ili državne međe. Sem toga, priroda naučnih istraživanja – osobito onih fundamentalnih, koja nemaju neposrednu primenu u privredi i kojima je univerzitetska sredina najpogodnije okruženje – daju prednost saradnji nad konkurencijom. Razmena ideja, njihovo uzajamno obogaćivanje i podsticanje, čini pogonsko gorivo nauke u meri u kojoj je slobodna utakmica srž svake tržišno organizovane privrede.

Magna Charta Universitatum, dokument potpisan u času kad su pripreme za prerastanje ekonomske zajednice u političku uniju tada još samo zapadnoevropskih država ušle u poodmaklu fazu i kad se već mogao naslutiti kraj hladnoratovske podele na evropskom tlu, ima ambiciju da sagleda društveni položaj evropskih univerziteta i njihovo mesto u svetu koji se brzo i nepovratno menja. Njegovi potpisnici očekuju da svi narodi i države Evrope, „četiri godine pred ukidanje granica među državama – članicama Evropske Zajednice“ postanu svesni mesta i uloge univerziteta u društvenom okruženju koje se menja i sve više internacionalizuje⁶ (globalizacija tada još nije postala pomodni termin). Naglašavajući da se budući kulturni, naučni i tehnički razvoj oslanja na univerzitete kao istinska središta kulture, znanja i istraživanja; da se njihova misija širenja i prenošenja znanja ne ograničava na mlade naraštaje, već da oni, služeći čitavom društvu, moraju doprinositi afirmaciji teorije i prakse permanentnog obrazovanja; najzad da univerziteti moraju naučiti buduće generacije studenata, a preko njih i celo društvo, poštovanju velikog sklada koji upravlja našim prirodnim okruženjem i samim životom, rektori evropskih univerziteta okupljeni na proslavi u Bolonji založili su se za striktno poštovanje sledeća četiri fundamentalna načela proistekla iz evropske univerzitetske tradicije:

- autonomije; - univerziteti, kao autonomne ustanove u središtu društava organizovanih na različite načine zbog geografije i kulturnog nasleđa, ustanove koje stvaraju, ispituju, vrednuju i prenose kulturu putem istraživanja i nastave, moraju u ovim svojim delatnostima biti moralno i intelektualno nezavisni od svake

---

⁶ http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/880918_Magna_Charta_Universitatum.pdf

političke vlasti braneći tu nezavisnost od ma kojeg političkog autoriteta ili ekonomske moći;

- jedinstva nastave i istraživanja na univerzitetima; - oni moraju biti nerazdvojno povezani ako se ne želi zaostajanje nastavnih sadržaja za promjenljivim potrebama i zahtevima društva, kao i za napretkom naučnog saznanja;
- slobode istraživanja i nastave; poštovanje ovog fundamentalnog načela univerzitetskog života moraju obezbediti, svako u svom delokrugu rada, i vlade i univerziteti; odbacujući netolerantnost i ostajući uvek otvoreni prema dijalogu, univerzitet treba da postane idealno sastajalište profesora, sposobnih da prenesu svoje znanje i da ga dalje razvijaju istraživanjem i inovacijama, i studenata, spremnih, sposobnih i voljnih da tim znanjem obogate sopstveni duh;
- uloge univerziteta kao baštinika i čuvara **evropske humanističke tradicije**; trajni interes univerziteta je dostizanje **univerzalnog** znanja; da bi ostvario svoj poziv, univerzitet **prevazilazi geografske i političke granice afirmišući vitalno važnu potrebu različitih kultura da upoznaju jedna drugu i da utiču jedna na drugu.**

Podvučena mesta u formulaciji četvrtog fundamentalnog načela ukazuju na vezu sa kasnije razvijenim konceptom jedinstvenog evropskog visokoobrazovnog prostora i ujedno objašnjavaju zašto se Bolonjska izjava poziva upravo na ovaj dokument. Ona, međutim, takođe ukazuje i na latentnu napetost između univerzalnog karaktera znanja i posebnog evropskog kulturnog identiteta. U meri u kojoj jedinstven visokoobrazovni prostor ne samo podstiče već i zahteva dijalog između različitih evropskih nacionalnih kultura, on u najmanju ruku ne deluje podsticajno na uspostavljanje i jačanje veza sa vanevropskim kulturama: održavanje evropskog identiteta, ispoljavao se on u autonomiji univerziteta, zajedničkom hrišćanskom duhovnom zaleđu ili humanističkim tradicijama, ne ide ukorak sa univerzalističkim pretenzijama visokoobrazovnih ustanova da predvode jednu temeljno globalizovanu civilizaciju sutrašnjice. Sem toga, preplitanje geografskih i kulturnoistorijskih kriterija pri određenju evropejstva budućeg jedinstvenog visokoobrazovnog prostora stvara nelagodan utisak manjka intelektualne doslednosti i viška političkog oportunitizma. Geografske granice Evrope bile su probijene prijemom dveju transkontinentalnih država u Bolonjski proces – Rusije i Turske. Primer Rusije naročito je poučan: jednako je teško zamisliti evropsku kulturu bez ruskog doprinosa i proširiti njen geografski domen do neprepoznavanja. Evropa bez Dostojevskog beznadežno je osiromašena, Evropa do Kamčatke beznadežno megalomanska. Ni kulturnoistorijski kriterijji ne otklanjaju dvosmislenost pojma evropejstva; oni ga samo uvećavaju, otkrivajući bitno

evropske korene modernosti, neprevladane postmodernističkim eksperimentima. Konkretno govoreći, nije jasno zašto bi Turska – u kulturnom pogledu – bila evropskija od Kanade, Argentine ili Australije, pa čak i od svog suseda (u širem smislu) Izraela, s kojim deli isti bliskoistočno-levantski kulturni areal. Rešenje koje je ponudio Berliński kominike – da se članstvo u Bolonjskom procesu veže za pristupanje Evropskoj kulturnoj konvenciji – možda je pravno relevantno, ali ne uklanja antinomiju o kojoj je ovde reč.

Da bi se ostvarili ciljevi sadržani fundamentalnim načelima, *Magna Charta Universitatum* zalaže se za sledeća delotvorna sredstva, usklađena sa situacijom u kojoj se sada nalaze evropski univerziteti:

- održavanje slobode istraživanja i nastave, pri čemu sredstva potrebna za ostvarenje te slobode moraju biti stavljena na raspolaganje svim pripadnicima univerzitetske zajednice;
- angažovanje predavača i uređenje njihovog položaja moraju biti u skladu sa načelom da je istraživanje neodvojivo od nastave;
- svaki univerzitet mora – uzimajući u obzir konkretne okolnosti u kojima se nalazi – obezbediti da slobode njegovih studenata budu zaštićene i da oni imaju uslove pod kojima mogu sticati kulturu, znanja i veštine radi kojih su upisali studije;
- univerziteti – naročito u Evropi – smatraju da su **međusobna razmena informacija i dokumentacije**, kao i česti **zajednički projekti** radi unapređivanja procesa učenja, od suštinske važnosti za stalni napredak naučnog saznanja. Oni, stoga, kao i u prvim godinama svoje istorije, podstiču **pokretljivost predavača i studenata**; oni, štaviše, smatraju da je **zajednička politika** ekvivalentnog položaja predavača i studenata na svim evropskim univerzitetima, zvanja, priznavanja ispita (ne prejudicirajući nacionalne diplome), te dodeljivanja položaja u nastavi suštinski važna za izvršavanje njihove misije u uslovima kakvi danas preovlađuju.

Podvučeni delovi teksta ponovo nagoveštavaju osnovne elemente Bolonjskog procesa. Naglašavam da ovde nije reč samo o negativnim elementima – odsustvu prepreka koje bi ometale slobodan prelazak predavača i studenata s jednog univerziteta na drugi; rektori ističu važnost pozitivnih vidova međuuniverzitetske saradnje: najšire razmene predavača i informacija, te – posebno – zajedničke istraživačke projekte, kao unutrašnji sadržaj duhovnog prostora spolja omeđenog pozivanjem na evropske humanističke tradicije. *Magna Carta* nije namenjena samo akademskoj javnosti; njeni potpisnici se obavezuju da učine sve što je u njihovoj moći kako bi podstakli sve evropske države i nadnacionalne organizacije da svoju

politiku oblikuju u skladu sa ovim dokumentom, koji predstavlja jednodušnu i slobodno izraženu volju evropskih univerziteta.

Drugi dokument na koji se izričito poziva Bolonjska izjava je Zajednička deklaracija o usklađivanju strukture evropskog sistema visokog obrazovanja⁷, poznata i kao Sorbonska deklaracija, koju su 25. maja 1998. u Parizu potpisali ministri nadležni za pitanja visokog obrazovanja Francuske, Nemačke, Velike Britanije i Italije. Kao međudržavni akt, ona je mnogo bliža Bolonjskoj izjavi no *Magna Carta*. Kao akt kojim se u svečanoj formi izražava saglasnost četiri države koje pretenduju na političko, ekonomsko i kulturno vođstvo unutar EU, ona izlaže nešto konkretnije stavove o strukturi budućeg evropskog visokoobrazovnog prostora no što su to sledeće godine u Bolonji učinili ministri 29 evropskih država. Iz istog razloga ovaj dokument ispoljava nešto veću EU-centričnost, mada je i u njemu ostavljena mogućnost da i države koje nisu članice Unije učestvuju u izgradnji jedinstvenog evropskog visokoobrazovnog prostora. No, ovde je reč o različitim nijansama unutar u osnovi istog koncepta razvoja, te se Sorbonska izjava može tretirati ne samo kao prethodnik no i kao neposredni izvor Bolonjskog procesa. Slično *Magna Carta*-i, povod za nastanak Sorbonske izjave pružila je proslova jubileja Pariskog univerziteta.

Njeni potpisnici – još izričitije nego što je to učinjeno u Bolonjskoj izjavi – ukazuju na nedovoljnost ekonomske i/ili političke integracije kao cilja Evropskog procesa. Ma koliko relevantni bili ekonomski vidovi evrointegracija, ne treba zaboraviti da Evropa koja se naslućuje na kraju tog puta nije samo Evropa evra, banaka i privrede; ona mora takođe biti i Evropa znanja. Moramo ojačati intelektualne, kulturne, socijalne i tehničke dimenzije našeg kontinenta, utemeljujući na njima njegov dalji razvoj. A te dimenzije u velikoj meri oblikuju evropski univerziteti, koji i dalje imaju ključnu ulogu u njihovom izgrađivanju. Sorbonska deklaracija određenija je od Bolonjske i u insistiranju da je obezbeđivanje veće pokretljivosti studenata jedan od glavnih ciljeva uspostavljanja jedinstvene evropske zone visokog obrazovanja i njenih najvažnijih sadržaja, pri čemu se poziva na idealizovanu sliku srednjovekovne *universitas studiorum* i njen transnacionalni karakter kao na primer koji treba slediti. U doba nastajanja naših najstarijih univerziteta studenti i profesori prelazili su s jednog univerziteta na drugi, brzo šireći znanje po celom kontinentu. Ovoj idiličnoj slici, međutim, nedostaje jedna bitna pojedinost – ideološki, a gotovo bi se moglo reći i institucionalni, monopol katoličke crkve na prvim evropskim univerzitetima, monopol koji objašnjava sveopšte prihvatanje latinskog – zvaničnog jezika zapadne crkve – kao *lingua franca* srednjovekovne

---

⁷ http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/980525SORBONNE_DECLARATION.PDF

učenosti. No, uprkos tome, moram se složiti s potpisnicima Sorbonske deklaracije da „danas suviše veliki broj naših (evropskih) studenata diplomira a da nije imao povlasticu da izvesno vreme studira izvan nacionalnih granica“.

Vraćajući se u savremenost, ministri ističu da se nalazimo pred velikim promenama u obrazovanju i uslovima na radnom mestu, pred diversifikovanjem profesionalnih karijera, pri čemu doživotno obrazovanje i obuka postaju neosporna obaveza svih zaposlenih. Jedan otvoren evropski prostor visokog obrazovanja nudi mnoštvo pozitivnih perspektiva, razume se uz poštovanje naših različitosti; s druge strane, on iziskuje trajan napor da se uklone prepreke i da se razvije jedinstven okvir nastave i učenja, okvir koji će uvećati pokretljivost studenata i predavača, te stvoriti uslove za sve tešnju saradnju. Prihvatanje rezultata postignutih u nacionalnim sistemima visokog obrazovanja na međunarodnom tržištu radne snage, kao i njihova privlačnost u svetskim razmerama neposredno su vezani za stepen njihove prepoznatljivosti kako u sopstvenoj tako i u drugim državama. Izjava naglašava da se u većini evropskih zemalja već ocrta dvoetafni model univerzitetskih studija, s prediplomskim i postdiplomskim ciklusom, kao i da je postdiplomski tečaj diferenciran na kraće – master – i duže – doktorske – studije. Ovi zajednički elementi predstavljaju polaznu osnovu za razvoj jedinstvenog režima studija i jedinstvene nomenklature akademskih zvanja, što predstavlja formalni uslov za ostvarenje potpune pokretljivosti studenata. Takođe se podvlače pozitivna iskustva u primeni Evropskog sistema prenosa bodova i ističe originalnost i fleksibilnost ovog sistema vrednovanja studentskih rezultata, koji omogućava započinjanje ili nastavak studija na svakom od univerziteta koji su ga prihvatili. Sistem olakšava primenu koncepta doživotnog obrazovanja, pošto student može da upiše ili nastavi studije u ma kom trenutku svog života, ako ima potreban broj bodova. Studenti na prediplomskim studijama treba da imaju pristup mnoštvu raznovrsnih programa, koji obuhvataju multidisciplinarnu studiju, učenje stranih jezika i obuku za korišćenje novih informatičkih tehnologija. Međunarodno priznavanje diploma kao dokaza odgovarajućeg nivoa kvalifikacija suštinski je važno za uspeh nastojanja da naš sistem visokog obrazovanja učinimo jasnim celokupnoj javnosti. Na postdiplomskim studijama polaznici se opredeljuju između master i doktorskih studija, s tim da u njihovom toku postoji mogućnost prelaska sa jednog na drugi nivo. Na oba nivoa odgovarajući naglasak treba da bude stavljen na istraživanje i samostalni rad studenata.

Najveći broj zemalja ne samo u Evropi, postaje potpuno svestan potrebe da se aktivno podrži razvoj njihovih sistema visokog obrazovanja u upravo naznačenom pravcu. Ovde se daje daleki nagoveštaj shvatanja da se integracija visokoobrazovnog prostora ili bar konvergencija nacionalnih sistema visokog obrazovanja ne zaustavlja na granicama Evrope ma koliko

široko one bile postavljene. U izgradnju jedinstvenog evropskog visokoobrazovnog prostora mora biti uključena celokupna akademska javnost; univerziteti i njihovi autonomni organi moraju ne samo realizovati već postignute dogovore nego i analizirati buduće trendove na područjima svog rada, osmišljavati strategije zadovoljavanja novih potreba na tržištu obrazovnih usluga, te anticipirati ukupan tehnološki, naučni i kulturni razvoj. Potpisnici naglašavaju značaj lisabonske Konvencije o priznavanju univerzitetskih diploma iz 1997 godine, izražavajući spremnost da ispune osnovne zahteve i primene minimalne standarde koje je ona postavila. Ministri Francuske, Nemačke, Velike Britanije i Italije ističu, međutim, da ova konvencija ne sprečava države koje su joj pristupile da radi harmonizacije svojih sistema visokog obrazovanja preduzmu mere radikalnije od onih koje predviđa konvencija. Osnova za međusobno priznavanje visokoškolskih diploma i profesionalnih zvanja već postoji u odgovarajućim direktivama EU.

Prag

Izvršavajući obavezu preuzetu Bolonjskom izjavom, ministri zaduženi za visoko obrazovanje država – učesnica Bolonjskog procesa sastali su se maja 2001. godine u Pragu da razmotre ostvareni napredak i postave smernice i prioritete za dalje delovanje država – učesnica.⁸ Izbor domaćina sastanka (Češka je jedna od država čiji je prijem u EU bio predviđen – i ostvaren – u 2004. godini) simbolizuje volju učesnika procesa da njim obuhvate celu Evropu „u svetlosti proširenja EU“. To dokazuje da do praškog sastanka nisu bile uklonjene sve nedoumice u pogledu eventualne veze između EU i Bolonjskog procesa. Doduše, već u Bolonji je bilo jasno da krug učesnika procesa prelazi aktuelne granice Unije, ali su zagovornici čvršće povezanosti procesa sa ciljevima i mehanizmima EU mogli dokazivati da sve države – učesnice procesa koje nisu članice Unije ispoljavaju istrajnu političku volju da joj pristupe, kao što i Unija sa svoje strane stalno demonstrira spremnost da ih u doglednoj budućnosti primi.

Ministri su pozitivno ocenili napredak država – učesnica u prilagođavanju nacionalne strukture akademskih zvanja zahtevima sadržanim u Bolonjskoj izjavi, kao i u merama preduzetim radi poboljšanja kvaliteta studija i ujednačavanja kriterija za ocenu njihove uspešnosti. Posebno je istaknuta neophodnost prihvatanja izazova transnacionalnog obrazovanja, te važnost šireg afirmisanja koncepta doživotnog učenja. Polazeći od stava da je visoko obrazovanje javno dobro, za koje odgovornost snosi – pored ostalih – javna vlast, i da studenti treba da budu punopravni

---

⁸http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/PRAGUE_COMMUNIQUE.pdf

članovi univerzitetske zajednice, ministri definišu šest ciljeva na koje će se usredsrediti naponi učesnika Bolonjskog procesa u narednom dvogodišnjem periodu:

Usvajanje sistema lako prepoznatljivih i međusobno uporedivih akademskih zvanja. Učesnici sastanka pozivaju univerzitete i druge visokoobrazovne ustanove da u potpunosti iskoriste nacionalne zakone i mere prihvaćene na evropskom nivou, koji imaju za cilj da olakšaju priznavanje akademskih zvanja i profesionalnih kvalifikacija, kako bi građani mogli delotvorno koristiti svoja zvanja, kvalifikacije, stručnost i veštine na celom području Evropske oblasti visokog obrazovanja. Ministri pozivaju sve postojeće organizacije i mreže da podstiču i unapređuju jednostavan, delotvoran i pravičan postupak priznavanja diploma, koji će odražavati raznovrsnost kvalifikacija koje pruža svaki nacionalni sistem visokog obrazovanja ponaosob.

- a) **Usvajanje režima studija zasnovanog u osnovi na dva glavna ciklusa – diplomskom i postdiplomskom.** Ministri sa zadovoljstvom zapažaju da se u većini država – učesnica procesa već prišlo uvođenju dvoetafnog režima studija ili se njegovo uvođenje ozbiljno razmatra. U mnogim zemljama ovakav dvoetafni režim studija sa odgovarajućim akademskim zvanjima primenjuje se kako na univerzitetima tako i u drugim visokoobrazovnim ustanovama. Nastavni programi čijim se završavanjem dolazi do određenog akademskog zvanja mogu i treba da imaju različite orijentacije i vode obrazovanju raznovrsnih profila stručnjaka, u skladu sa mnoštvom pojedinačnih potreba vezanih za akademsku karijeru ili zahteve tržišta radne snage.
- b) **Uspostavljanje jedinstvenog sistema kredita (bodovanja uspeha tokom studija).** Ministri uviđaju da je radi veće fleksibilnosti procesa učenja i sticanja kvalifikacija neophodno usvajanje zajedničkih polaznih elemenata za ocenu stručne osposobljenosti; ove elemente mora pratiti takav sistem kredita (bodovanja uspeha) kakav je Evropski sistem prenosa i akumulacije bodova (ECTS - *European Credit Transfer and Accumulation System*), ili sistem uskladiiv sa njim, koji omogućava kako sabiranje tako i prenosivost bodova stečenih na različitim univerzitetima. Zajedno sa međusobno usaglašenim merama za obezbeđenje kvaliteta studija, takvi mehanizmi praćenja uspeha studenata će olakšati pristup studenata evropskom tržištu radne snage i uvećati uzajamnu kompatibilnost ustanova koje deluju u jedinstvenoj Evropskoj oblasti visokog obrazovanja, jačajući njenu privlačnost i konkurentnost.

- c) **Podsticanje pokretljivosti.** Potvrđujući stav Bolonjske izjave o izvanrednoj važnosti obezbeđivanja što veće pokretljivosti studenata, predavača i administrativnog osoblja na univerzitetima koji čine Evropsko područje visokog obrazovanja i posebno naglašavajući socijalnu dimenziju te pokretljivosti, ministri se još jednom obavezuju da uklone sve prepeke slobodnom kretanju pomenutih lica koja neposredno ili posredno učestvuju u univerzitetskoj nastavi. Oni pozdravljaju mogućnosti koje za povećanje pokretljivosti nude različiti programi EU, kao i napredak postignut u sprovođenju Akcionog plana za povećanje pokretljivosti, koji je usvojio Evropski savet na zasedanju u Nici 2000. godine.
- d) **Podsticanje evropske saradnje u obezbeđenju kvaliteta univerzitetske nastave.** Ministri priznaju da mere za procenu i unapređenje kvaliteta nastave imaju ključnu ulogu u ostvarenju merila visokog kvaliteta i uporedivosti stručnih kvalifikacija u celoj Evropi. Naglašen je značaj tešnje saradnje između nacionalnih organa i/ili organizacija koji se bave procenom i unapređenjem kvaliteta nastave, kao i jačanja njihovog međusobnog poverenja i prihvatanja rezultata procene kvaliteta koju daju merodavni nacionalni činioци na celokupnom evropskom visokoobrazovnom području. Podstiču se univerziteti i druge visokoobrazovne ustanove da razmenjuju informacije o najboljoj praksi unapređenja kvaliteta studija, kao i da razrađuju procedure za međusobno prihvatanje rezultata sprovedenih postupaka evaluacije, akreditacije i certifikacije. Ministri pozivaju Evropsku mrežu za kontrolu kvaliteta u visokom obrazovanju (European Network of Quality Assurance in Higher Education - ENQA) da saraduje sa odgovarajućim organima država koje nisu njene članice na uspostavljanju zajedničkog referentnog okvira i širenju primera najbolje prakse na polju unapređenja kvaliteta studija.
- e) **Unapređenje evropskih dimenzija u visokom obrazovanju.** Da bi se dalje ojačala evropska dimenzija kako u samom visokom obrazovanju tako i u mogućnostima zapošljavanja diplomiranih studenata, ministri pozivaju ceo sektor visokog obrazovanja da ubrza i proširi razvoj nastavnih modula, kurseva i programa evropski organizovanih i sa evropskim sadržajima. Ovaj poziv naročito se odnosi na module, kurseve i nastavne sadržaje koje zajednički nude ustanove iz različitih država, i po čijem završetku se dobija diploma koju zajednički priznaju te države.

Sem navedenih zaključaka, ministri su ukazali na veliki značaj doživotnog obrazovanja kao suštinskog elementa jedinstvenog evropskog visokoobrazovnog prostora, snažno podvlačeći njegovu ulogu u suočavanju

sa izazovima sve oštrije konkurencije na jednom globalizovanom tržištu, kao i sa zahtevima koje primena novih tehnologija postavlja pred svakog zaposlenog. Oni, međutim, potenciraju pozitivne posledice doživotnog obrazovanja, koje se ogledaju u povećanju društvene kohezije, širenju jednakih mogućnosti za sve članove društva i podizanju kvaliteta života. Potpisnici Praškog kominikea naglašavaju da je angažovanje kako univerziteta i drugih visokoobrazovnih ustanova, tako i studenata kao kompetentnih, aktivnih i konstruktivnih partnera u uspostavljanju i uređivanju Evropskog područja visokog obrazovanja ne samo poželjno no i preko potrebno. Da bi odgovorio zahtevima sadašnjeg trenutka, ali i izazovima sutrašnjice, Evropski visokoobrazovni prostor mora biti istovremeno kompatibilan i efikasan, ali i diversifikovan i prilagodljiv. Ministri podržavaju razvoj takvih programa studija koji kombinuju akademski kvalitet s njihovom otvorenošću prema potrebama poslodavaca i mogućnostima trajnog zapošljavanja svršenih studenata. Potpisnici su saglasni da studenti treba da učestvuju u organizovanju nastave na univerzitetima i drugim visokoobrazovnim ustanovama i da utiču na nastavne sadržaje. Oni potvrđuju stav, na koji podsećaju i predstavnici studenata, da pri realizovanju Bolonjskog procesa treba uzeti u obzir i njegovu socijalnu dimenziju. Na kraju, ministri zaduženi za pitanja visokog obrazovanja država – učesnica Bolonjskog procesa saglasni su da je važno postići veću privlačnost evropskog visokog obrazovanja kako među studentima iz same Evrope, tako i među onima iz drugih delova sveta, što se – posredstvom veće prepoznatljivosti i uporedivosti evropskih diploma na svetskom tržištu usluga visokog obrazovanja – može ostvariti razvojem zajedničkog okvira stručnih kvalifikacija. Posebno je istaknut značaj kvaliteta obrazovnog i istraživačkog rada kao glavnog činioca koji određuje međunarodnu privlačnost i konkurentnost evropskih univerziteta i drugih visokoobrazovnih ustanova.

Već pomenute nedoumice u pogledu odnosa između EU i Bolonjskog procesa nisu razrešene ni u Pragu. Prihvaćeni su zahtevi Hrvatske, Kipra i Turske da pristupe procesu. Novoprimele učesnice nisu bile, naravno, članice EU, ali se za sve tri računalo da će jednog dana to postati – čak i za Tursku, čija je perspektiva članstva bila (i još uvek jeste) najudaljenija. I dalje se održavalo shvatanje da se Bolonjski proces tiče isključivo EU i država koje su – bar u širem, političkom, mada ne i u formalnopravnom smislu – kandidati za članstvo u njoj. Takvo shvatanje našlo je odraz u odlukama konferencije o mehanizmima za praćenje sprovođenja zaključaka Praškog i pripremu Berlinskog zasedanja Bolonjskog procesa. Grupu za praćenje sprovođenja zaključaka čine predstavnici država – potpisnica Bolonjske izjave, država primljenih u proces na konferenciji u Pragu, kao i predstavnik Evropske komisije; njenim radom predsedava država koja u to vreme predsedava EU. Grupu za pripremu naredne konferencije Bolonjskog procesa čine predstavnici država – domaćina ranijih ministarskih

konferencija, države u kojoj će se održati naredna konferencija, dve države iz redova članica Unije i dve države – nečlanice; ove četiri države bira Grupa za praćenje sprovođenja zaključaka. U Grupi za pripremu naredne konferencije ulaze takođe predstavnik države koja trenutno predsedava EU, kao i predstavnik Evropske komisije. Pripremnom grupom predsedava država u kojoj će se održati sledeća ministarska konferencija. Ove organizacione pojedinosti jasnije od uopštenog i nepreciznog pozivanja na evropski proces ukazuju na „pupčanu vrpču“ kojom je Bolonjski proces bio u svojim prvim godinama vezan za EU i njene strukture. No, one ujedno ukazuju i na ograničeni domet te veze: kao što Bolonjsku izjavu nisu potpisale samo članice EU, pa ni samo one nečlanice koje su se nedvosmisleno opredelile za članstvo u njoj, u sastavu pripreme grupe ogleda se napor da se održi paritetna zastupljenost članica i nečlanica Unije – istina, omeđen kako prisustvom predstavnika Evropske komisije kao nadnacionalnog organa Unije, tako i činjenicom da među prošlim i budućim domaćinima ministarskih sastanaka preovlađuju države – članice. Ovaj paritet – ako ga je uopšte bilo – biće nepovratno uništen masovnim proširenjem Unije iz 2004. godine; do tada će, međutim, Bolonjski proces steći novu institucionalnu osnovu. Vrlo je upadljivo ćutanje Praškog kominikea o Savetu Evrope, uprkos tome što je upravo pod okriljem ove organizacije nastala Konvencija o priznavanju stručnih kvalifikacija vezanih za visoko obrazovanje u Evropi (*Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region*), najveći domet harmonizacije na polju evropskog visokog obrazovanja pre početka Bolonjskog procesa.

Berlin

Sledeća ministarska konferencija održana je 18. i 19. septembra 2003. godine u Berlinu. Učesnici skupa su i ovog puta razmotrili napredak u izgradnji jedinstvenog Evropskog visokoobrazovnog područja ostvaren između dve konferencije i odredili cijeve i prioritete za naredni dvogodišnji period. Na samom početku svog saopštenja ministri nalaze za shodno da potvrde i istaknu značaj socijalne dimenzije Bolonjskog procesa, čineći to eksplicitnije i jačim izrazima nego u ranijim dokumentima. Snažnije je istaknuta potreba nalaženja i održavanja ravnoteže između ekonomskih ciljeva procesa, oličenih u povećanju konkurentnosti evropskih visokoobrazovnih ustanova na međunarodnom tržištu obrazovnih usluga, i njegove socijalne funkcije u jačanju društvene kohezije i smanjenju društvenih nejednakosti na celokupnom prostoru obuhvaćenom procesom. Ministri potvrđuju ranije iznet stav da visoko obrazovanje predstavlja javno dobro i javnu odgovornost. Za distanciranje od suviše ekonomističkog pristupa ciljevima Bolonjskog procesa karakterističan je zaključak konferencije da u međunarodnoj akademskoj saradnji i razmeni treba dati prednost akademskim (naučnim, intelektualnim, opštekulturnim) vredno-

stima. Ipak, to nipošto ne znači da su ekonomski aspekti visokog obrazovanja potisnuti u drugi plan: ministri poklanjaju dužnu pažnju zaključcima zasedanja Evropskog saveta (Saveta EU) održanim u Lisabonu 2000. i Barseloni 2002. godine o potrebi da Evropa postane „najkonkurentnija i najdinamičnija na znanju zasnovana privreda na svetu, sposobna za održivi rast, sa većim brojem kvalitetnijih radnih mesta i jačom društvenom kohezijom“.

Ministri su saglasni da treba uložiti povećane napore radi uspostavljanja čvršćih veza između visokog obrazovanja i naučno-istraživačke delatnosti u državama – učesnicama Bolonjskog procesa. Cilj koji ovde formulišu potpisnici Berlinskog saopštenja pomalo je protivrečan, ili bar sadrži međusobno teško uskladive elemente: očuvati kulturno bogatstvo i lingvističku raznolikost Evrope, zasnovane na njenom nasleđu diversifikovanih tradicija, na jednoj strani, i podsticati njenu sposobnost stvaranja i prihvatanja inovacija, njen društveni i ekonomski razvoj, putem proširene saradnje među evropskim visokoobrazovnim ustanovama na drugoj. Suprotstavljeni zahtevi konzervacije nasleđa i društvenog napretka lakše se mire na nivou političke retorike nego u rešavanju konkretnih životnih pitanja.

Još jednom je istaknuta važnost kontrole kvaliteta visokog obrazovanja kao samog središta Bolonjskog procesa. Ministri se obavezuju da dalje razvijaju i unapređuju kontrolu kvaliteta kako na nivou visokoobrazovnih ustanova tako i na nacionalnoj i evropskoj razini. Takođe je naglašena potreba razvijanja zajedničkih, opšteprihvaćenih kriterija i metodologija u kontroli kvaliteta visokoškolske nastave. Potpisnici saopštenja ističu da, u skladu sa načelom institucionalne autonomije, primarnu odgovornost za kontrolu kvaliteta u visokom obrazovanju imaju same visokoobrazovne ustanove, čime se obezbeđuje osnova za stvarnu odgovornost akademskog sistema u okviru nacionalnih programa praćenja i kontrole kvaliteta. Učesnici konferencije saglasni su da do 2005. godine nacionalni sistemi kontrole kvaliteta obuhvate:

- definisanje odgovornosti organa i ustanova angažovanih u kontroli kvaliteta;
- vrednovanje programa ili ustanova koje obuhvata unutrašnju procenu, spoljni pregled/recenziju, učešće studenata u postupku kontrole i objavljivanje rezultata kontrole;
- sistem akreditacije, sertifikacije ili sličnih procedura, kao i
- međunarodno sudelovanje, saradnju i umrežavanje.

Ministri sa zadovoljstvom konstatuju da je u toku temeljna transformacija nacionalnih visokoobrazovnih sistema država – učesnica

Bolonjskog procesa u smislu usvajanja dvoetape organizacije univerzitetskih studija, u skladu s obavezom sadržanom u Bolonjskoj izjavi. Svi ministri se obavezuju da njihove države do 2005. godine započnu implementiranje dvoetape organizacije studija. Podvučen je značaj konsolidovanja ostvarenog napretka, te boljeg razumevanja i prihvatanja novog sistema kroz pojačani dijalog kako unutar visokoobrazovnih ustanova tako i između tih ustanova i poslodavaca. Potpisnici saopštenja podstiču države – učesnice da u svojim sistemima visokog obrazovanja razrade okvirni plan međusobno uporedivih i kompatibilnih kvalifikacija. Opis radne kvalifikacije treba da sadrži podatke o radnoj efikasnosti, nivou i profilu stručnosti, kao i o rezultatima u učenju. One se takođe obavezuju da razviju jedan opšti okvir za stručne kvalifikacije na celokupnom Evropskom području visokog obrazovanja. U ovim shemama stručnih kvalifikacija na nacionalnom i evropskom nivou moraju se jasno definisati razlike između diploma koje se dobijaju po završetku prvog i drugog ciklusa studija, i to kako u pogledu orijentacije tako i u pogledu stručnog profila njihovih nosilaca, da bi se zadovoljile raznolike potrebe vezane kako za njihovu akademsku karijeru tako i za njihov uspeh na tržištu radne snage. Diplome prvog ciklusa studija svojim nosiocima treba da omoguće upis na drugi ciklus studija, u skladu sa odredbama Lisabonske konvencije o priznavanju diploma u visokom obrazovanju; diplome drugog ciklusa studija omogućavaju upis na doktorske studije. Ministri pozivaju Grupu za praćenje implementacije Bolonjskog procesa da ispita da li se i kako kraći visokoobrazovni programi mogu povezati sa prvim ciklusom studija u shemama stručnih kvalifikacija koje se primenjuju na Evropskom visokoobrazovnom području. Najzad, oni ističu obavezu da upotrebe sva odgovarajuća sredstva kako bi visoko obrazovanje postalo pristupačno svima koji su sposobni da ga prime.

Povećana pokretljivost studenata, te akademskog i administrativnog osoblja predstavlja osnovu za uspostavljanje i funkcionalnu delovornost Evropskog visokoobrazovnog područja. Ministri naglašavaju njen značaj kako u akademskoj i kulturnoj tako i u političkoj, socijalnoj i ekonomskoj sferi. Oni sa zadovoljstvom ističu da raspoloživi podaci govore o povećanoj pokretljivosti studenata u razdoblju posle Praške konferencije Bolonjskog procesa, što se može pripisati – bar delimično – znatnoj podršci koju su joj pružali odgovarajući programi EU. Potpisnici saopštenja saglasni su da treba preduzeti neophodne mere radi poboljšanja kvaliteta i proširenja geografske obuhvatnosti statističkih podataka o pokretljivosti studenata. Potvrđujući svoju rešenost da ulože dodatne napore radi uklanjanja svih prepreka koje stoje na putu punoj pokretljivosti studenata, oni se obavezuju da preduzmu potrebne korake kako bi se omogućila prenosivost nacionalnih studentskih kredita i stipendija u druge države – članice Evropskog visokoobrazovnog područja.

Povećanje pokretljivosti studenata i razvoj međunarodnih nastavnih programa i sadržaja najtešnje su povezani sa uspostavljanjem i ispravnim funkcionisanjem Evropskog sistema prenošenja i sabiranja bodova (ECTS). Potpisnici Berlinskog saopštenja sa zadovoljstvom istču da ovaj sistem sve više postaje opšta osnova nacionalnih sistema vrednovanja uspeha studenata u državama – učesnicama Bolonjskog procesa. Oni se zalažu da se u daljem razvoju ECTS-a veća pažnja pokloni njegovoj funkciji sabiranja bodova, kao i da se u toku daljeg usavršavanja sistema obezbedi njegova dosledna primena na celom Evropskom visokoobrazovnom području.

Ministri su saglasni da sve države koje učestvuju u Bolonjskom procesu treba da ratifikuju Lisabonsku konvenciju o priznavanju stručnih kvalifikacija vezanih za visoko obrazovanje u Evropi. Oni su postavili cilj da od 2005. godine svaki diplomirani student u Evropskom visokoobrazovnom području automatski i bez plaćanja takse dobije dopunu diplome (Diploma Supplement), koja treba da bude izdata na jednom od evropskih jezika u široj upotrebi. Visokoobrazovne ustanove i poslodavci pozivaju se da u potpuosti prihvate ovu ispravu i da iskoriste pogodnosti koje pružaju povećana transparentnost i fleksibilnost nacionalnih sistema univerzitetskih isprava radi podsticanja zapošljavanja i olakšanog upisa na dalje akademske studije njihovih nosilaca.

Uspeh Bolonjskog procesa nezamisliv je bez punog i trajnog angažovanja njegovih najneposrednijih aktera – visokoobrazovnih ustanova i studenata. Učesnici Berlinske konferencije podvlače važnost održavanja i jačanja institucionalne autonomije visokoobrazovnih ustanova, insistirajući da se njihovo pravo da samostalno odlučuju o sopstvenoj unutrašnjoj organizaciji i upravi, ne sme ugrožavati, uslovljavati ni relativizovati. Istovremeno, oni ukazuju na neophodnost da reforme koje podrazumeva Bolonjski proces budu u celini integrisane u vršenje njihovih osnovnih funkcija i sprovođenja procedura u sklopu njihove redovne delatnosti. Konstatujući dosadašnje konstruktivno sudelovanje studenata u Bolonjskom procesu, ministri pozivaju i ustanove i studente da utvrde načine na koje bi se angažovanje studenata u upravljanju univerzitetima dalje proširilo. Ministri su svesni potrebe da se studentima pruže odgovarajući uslovi života i učenja kako bi mogli uspešno i u predviđenom roku završiti studije bez prepreka vezanih za socijalni i ekonomski položaj sredine iz koje dolaze. Takođe je naglašeno da treba prikupiti veći broj međusobno uporedivih podataka o socijalnom i ekonomskom položaju studenata u državama – učesnicama Bolonjskog procesa.

Ministri sa zadovoljstvom zapažaju da se, posle poziva koji je uputila Praška konferencija, razvijaju dodatni moduli, kursevi i nastavni programi sa evropskim sadržajima, orijentacijom i organizacijom. Visokoobrazovne ustanove u raznim evropskim zemljama pokrenule su različite inicijative da

objedine svoje akademske potencijale i kulturne tradicije kako bi podstakle razvoj integrisanih programa i zajedničkih diploma na prvom, drugom i trećem stupnju studija. Neophodno je obezbediti da studenti znatan deo studija provedu u inostranstvu, kao i da pohađaju programe koji daju zajedničke diplome. Takođe, treba stvoriti uslove za očuvanje lingvističke raznolikosti i podsticati učenje stranih jezika, kako bi studenti ostvarili svoj puni potencijal za sticanje evropskog identiteta dobijajući mogućnost da se zaposle u svim državama Evropskog visokoobrazovnog područja. Ministri su saglasni da postoji potreba za njihovim ličnim angažovanjem na uklanjanju pravnih prepreka na nacionalnom nivou koje stoje na putu dodeljivanju i priznavanju zajedničkih diploma; oni će aktivno podržavati razvoj i odgovarajuću kontrolu kvaliteta nastavnih programa koji vode zajedničkim diplomama.

Učesnici konferencije ističu da treba ostvariti što veću privlačnost i otvorenost evropskog visokog obrazovanja, potvrđujući spremnost da dalje razvijaju nastavu i istraživanja namenjena studentima iz trećih zemalja (država koje nisu učesnice Bolonjskog procesa). Oni izjavljuju da transnacionalna razmena u oblasti visokog obrazovanja treba da se vrši na osnovu akademskog kvaliteta i akademskih vrednosti, ispoljavajući svoju rešenost da u tom pravcu deluju u svim odgovarajućim forumima. Kada god okolnosti dozvole, u rad takvih foruma treba uključiti predstavnike socijalnih i ekonomskih partnera visokoobrazovnih ustanova. Ministri ohrabruju saradnju sa drugim (vanevropskim) oblastima sveta i zalažu se da seminari i konferencije u okviru Bolonjskog procesa budu otvoreni za predstavnike tih oblasti. Ovom načelnom otvorenošću Bolonjskog procesa prema neevropskim visokoobrazovnim ustanovama ublažava se, mada ne i potpuno uklanja, inherentna protivrečnost između globalnog karaktera savremenog i budućeg visokog obrazovanja i naučno-istraživačke delatnosti na jednoj i regionalne prirode Bolonjskog procesa na drugoj strani.

Potpisnici saopštenja podvlače važnost doprinosa koji visoko obrazovanje daje širenju ideala i prakse doživotnog obrazovanja. Oni pozivaju visokoobrazovne ustanove i druge činioce uključene u realizaciju doživotnog obrazovanja da prošire mogućnosti njegove primene, što obuhvata priznavanje prethodnih kvalifikacija polaznicima koji se u poznijim godinama odluče za nastavak obrazovanja. Naglašeno je da takva aktivnost mora biti sastavni deo redovne visokoobrazovne delatnosti. Ministri pozivaju stručnjake koji rade na okvirnoj nomenklaturi kvalifikacija na jedinstvenom Evropskom visokoobrazovnom području da svojim predlozima obuhvate širok spektar fleksibilnih puteva kojima se dopunjava obrazovanje, prilika za sticanje viših kvalifikacija i različitih tehnika učenja, kao i da u tom cilju na odgovarajući način koriste Evropski sistem prenosa i sabiranja bodova (ECTS).

Učesnici Berlinske konferencije svesni su potrebe uspostavljanja što čvršćih veza između Evropskog visokoobrazovnog područja i Evropskog istraživačkog područja (European Research Area), te važnosti istraživanja kao integralnog dela visokog obrazovanja širom Evrope. Oni smatraju da je neophodno prevazići sadašnju usredsređenost na dva glavna ciklusa studija u okviru visokog obrazovanja i uključiti doktorski nivo studija kao treći ciklus u Bolonjski proces. Istraživanje, obuka istraživača i podsticanje interdisciplinarnosti imaju ključnu ulogu u održavanju i unapređivanju kvaliteta visokog obrazovanja, te šire, u povećavanju konkurentnosti evropskog visokog obrazovanja. Ministri se zalažu za povećanu pokretljivost polaznika i predavača na doktorskom i postdoktorskom nivou studija i pozivaju visokoobrazovne i istraživačke ustanove da prošire svoju saradnju u organizovanju doktorskih studija i obuci mladih istraživača. Oni će uložiti neophodne napore kako bi evropske visokoobrazovne ustanove postale još privlačniji i delotvorniji partneri u istraživačkim projektima. Stoga se od evropskih visokoobrazovnih ustanova traži da povećaju značaj i relevantnost svojih istraživanja za tehnološki, društveni i kulturni razvoj, kao i za konkretne potrebe društva. Učesnici konferencije uviđaju da ostvarenju ovih ciljeva stoje na putu prepreke koje ne mogu ukloniti same visokoobrazovne ustanove. Njima je potrebna snažna podrška, uključujući finansijska sredstva, te potpisnici saopštenja stoga zahtevaju da vlade država – učesnica Bolonjskog procesa i evropske organizacije donesu odgovarajuće odluke. Najzad, ministri ocenjuju da stvaranju međunarodnih mreža na doktorskom nivou studija treba pružiti podršku kako bi one podstakle dostizanje najvišeg nivoa kvaliteta i postale lako prepoznatljiva odlika Evropskog visokoobrazovnog područja.

S obzirom na ciljeve koje treba ostvariti do 2010. godine, treba preduzeti mere za procenu do sada ostvarenog napretka u Bolonjskom procesu. Ocena rezultata postignutih na polovini pređenog puta omogućila bi dobijanje pouzdane informacije o stvarnom odvijanju procesa i pružila priliku za preduzimanje korektivnih mera, ukoliko su takve mere potrebne. Grupa za praćenje ostvarivanja zaključaka konferencije dobila je zadatak da do narednog sastanka ministara 2005. godine organizuje procenu postignutih rezultata i da pripremi detaljan izveštaj o napretku ostvarenom u sledećim oblastima koje su određene kao neposredni prioriteti u sledećem dvogodišnjem periodu:

- kontrola kvaliteta visokog obrazovanja,
- organizacija studija u dva ciklusa, te
- priznavanje diploma i odslušanih semestara.

Države – učesnice Bolonjskog procesa će dozvoliti pristup podacima neophodnim za istraživanja visokog obrazovanja koja se odnose na

implementaciju ciljeva procesa. Takođe će biti olakšan pristup bankama podataka o istraživanjima koja su u toku, kao i njihovim rezultatima.

Već je pomenuto da su na Berlinskoj konferenciji precizirani uslovi za prijem novih država u Bolonjski proces. Sem toga, ovom prilikom procesu se pridružila – pored ostalih – Rusija, zemlja koja uopšte ne pretenduje na prijem u EU. To je zahtevalo radikalno redefinisanje odnosa između EU i Bolonjskog procesa, možda radikalnije no što su bili spremni da prihvate učesnici konferencije. Odlučeno je da se sprovođenje svih zaključaka sadržanih u saopštenju konferencije, ukupno upravljanje Bolonjskim procesom i priprema sledeće ministarske konferencije povere Grupi za praćenje (sprovođenja zaključaka – Follow-up Group). Sastav ove grupe odražava nerazrešene dileme o vezi Bolonjskog procesa i evropskih integrativnih organizacija: ovu grupu, naime, čine predstavnici svih država – učesnica Bolonjskog procesa i Evropske komisije, dok svojstvo konsultativnih članova imaju predstavnici Saveta Evrope, Udruženja evropskih univerziteta (EUA), Evropskog udruženja visokoobrazovnih ustanova (EURASHE), Informativnog biroa evropskih studenata (ESIB – sada Evropska studentska unija = ESU) i UNESCO-ovog Evropskog centra za visoko obrazovanje (Centre Européen pour l'Enseignement Supérieur – UNESCO/CEPES). Povlašćen položaj EU u Bolonjskom procesu ogleda se naročito u činjenici da Grupom za praćenje sprovođenja zaključaka, koja se sastaje najmanje dvaput godišnje, predsedava država koja u tom času predsedava EU; potpredsedničko mesto pripada zemlji – domaćinu naredne ministarske konferencije. Pošto su u Grupi za praćenje sprovođenja zaključaka ušli predstavnici svih država – učesnica, nametnula se potreba za jednim užim i operativnijim telom – Bordom (Izvršnim odborom). U ovom telu prevlast EU još je izraženija: njega čine predsedavajući – predstavnik države koja u tom času predsedava EU, potpredsednik – predstavnik domaćina naredne ministarske konferencije, predstavnici prethodne i naredne predsedavajuće države u EU, kao i predstavnici tri države koje odredi Grupa za praćenje. EU je obezbedila položaj predsednika i bar polovinu mesta u Bordu, a teorijski je moguće da svi članovi Borda budu iz država koje pripadaju Uniji. U radu Borda učestvuju kao konsultativni članovi predstavnici Saveta Evrope, Udruženja evropskih univerziteta, Evropskog udruženja visokoobrazovnih ustanova i Informativnog biroa evropskih studenata. Ovlašćenja Borda nisu beznačajna, niti su samo tehničke prirode: on treba da nadzire rad na ostvarivanju zaključaka konferencije između dva sastanka Grupe za praćenje. I Grupa i Bord mogu osnivati ad hoc radne grupe za razmatranje pojedinih pitanja iz svog delokruga. Tehničku podršku ukupnom praćenju implementacije Bolonjskog procesa pružaće Sekretarijat, čiji rad obezbeđuje država – domaćin naredne ministarske konferencije. Grupa za praćenje na svom prvom sastanku utvrdiće pojedinih vezane za nadležnost Borda i Sekretarijata.

Predrag Vukasović, PhD,

Institute of Comparative Law, Belgrade

Bologna and the European Higher Education - A Declaration, an Area, a Process

This article is the first part of a more extensive discussion on Bologna reforms in European higher education having taken place from adoption of Bologna Declaration onwards. For lack of space I have limited my treatment of Bologna process on the period to 2003 Berlin Ministerial Conference; the subsequent events concerning European Higher Education Area (EHEA), as well as implementation of its standards and guidelines (ESG) in Yugoslavia's states – successors will be dealt with elsewhere.

Subject of the first section is Bologna Declaration – a joint statement of 29 European Ministers competent for higher education, having become the inaugurating and main guiding document of the Bologna process. It is considered in its historical context – as an expression of post-Cold War euphoria and unabated belief into the bright future of a pacified and unified Europe, committed to democracy, respect for human rights and sustainable economic growth. Almost all signatory parties were members of European Union (EU) or candidates for its membership – a fact that decisively determined the spirit and letter of this act. European process, a praiseworthy subject of Bologna Declaration's introductory sentences, is a highly ambiguous term meaning either integration in EU and its expansion by adding new nations or convergent evolution of all European countries irrespective their EU membership. This ambiguity remains a permanent feature of Bologna process, as I've shown analysing content of Ministerial Conferences' communiqués. It left an ineffaceable trace in institutional structure of EHEA, particularly in its relations with EU and Council of Europe (CE).

Second section treats territorial expansion of EHEA by joining new members and its implications for character of the Bologna process. I've followed a gradual separation of EU and EHEA with admitting nations having all more protracted perspectives of EU membership, until Russia – a nation having no intention to enter EU – has become a full participant into the Bologna process. It is suggested that European frontiers, outlined by the

---

Bologna membership, are too diffuse, indefinite, geographically unconvincing and historically and culturally untenable.

Third section, the most detailed one, has discussed the internal make-up of the Bologna process, its self-proclaimed goals and measure of its achievements seen through the eyes of actors themselves. These aims have included, among others, the introducing of three-cycle studies program and corresponding framework of qualifications; introducing of European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) as a simple, uniform and confident way for assessing and measuring the learning outcomes in higher education accepted by all nations included in EHEA; acceptance of ESG for an objective, confident and transparent assurance of quality in higher education. The achievement of these aims is to lead to recognition of degrees and qualifications in entire EHEA, enhanced mobility of students and teaching staff and improved attractiveness and competitiveness of EHEA in the international scales.

Keywords: European integrations, higher education, Bologna process